

УДК 73/77.036(477):316.32

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.49.10>

СУЧАСНЕ УКРАЇНСЬКЕ ВІЗУАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО ЯК НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ ІДЕНТИТЕТ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Ольга Ліщинська

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії культури
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

Стаття присвячена українському мистецтву в умовах глобалізації. Показано, що глобалізаційний процес з поч. ХХІ ст. поряд з тенденціями до уніфікації і гомогенізації посилює регіоналізацію та питання національно-культурної самобутності. Розкрито специфіку української культурної ідентичності і її провідних маркерів – ідентитетів – сукупності рис, ознак, властивостей, які формують і скріплюють самобутність. Простежена тенденція в сучасній культурі до поєднання національних внесень та іншопольованих запозичень. Показано значущість українського візуального мистецтва як виразного ідентитету; царини відстоювання культурної самобутності, протидії нівелюючій глобалізації, і одночасно середовища гармонійного синтезу внесень і запозичень. Наголошено, що специфіка українського візуального мистецтва у забезпеченні функції культуротворення, збереженні культурної пам'яті, гарантуванні спадкоємності, відтак, зміцненні національної ідентичності. Підтвердження тези продемонстровано через наявність ідей неофольклоризму, неоміфологізму, екофіліїності, образності й емблематичності, а також вітальності і неobarokovostі в сучасних мистецьких проєктах, у тому числі створених під час повномасштабної російсько-української війни з 2022 р. Розглянуто твори українських митців часу війни, представлені на платформі «Ukraine War Art Collection – Мистецтво під час війни», створеній Міністерством культури і інформаційної політики, зокрема візуально-мистецькі проєкти таких митців: К. Баранова-Люта, Є. Клишко, М. Коваленко, О. Корчевська, О. Левченя, К. Лісова, Н. Тітов, О. Трофименко, Т. Турлюн, М. Черничко, К. Яцушек та ін. З'ясовано, що культурні запозичення кращих світових здобутків (зокрема мистецтва Італії) і поєднання їх з національним культурним контекстом творять унікальний український різновид мистецького постмодернізму.

Ключові слова: українське візуальне мистецтво, ідентитет, глобалізація, неофольклоризм, екофіліїність, вітальність, неobarokovostі.

Соціокультурне буття сучасної цивілізації позначене тенденцією зближення різноманітних культур і зростання всесвітньої взаємозалежності. Світове співтовариство охоплене глобалізаційним процесом, що має суперечливий характер. З одного боку глобалізація сприяє стрімкому цивілізаційному розвитку, пришвидшує соціодинаміку культури, нарощує об'єми і можливості поширення інформації, підвищує якість життя, уможливорює комунікацію у світовому масштабі, культурообмін і міжкультурну взаємодію, міжнародну співпрацю, поширення здобутків окремих національних культур за межі окремих держав. З іншого боку глобалізація формує одноманітний стандартизований світ, розвиває і руйнує етнічну та національну самобутність, нівелює культурне багатоманіття, а також поглиблює нерівність.

Глобалізаційні трансформації світового масштабу насамперед пов'язані з процесами уніфікації і гомогенізації культури. Український культурний простір також є частиною цих процесів. Відтак, глобалізація поширюється і проникає у всі царини нашої соціокультурної

реальності. Науково-теоретичне осмислення цих складних процесів об'єднує багатьох науковців [див. 2; 8].

Глобалізаційний плин з поч. ХХІ ст. зазнає змін, посилюються процеси регіоналізації, фрагментування й актуалізується питання національної ідентичності. Маркерами, що підтверджують цю тезу, є крах політики мультикультуралізму в Європі, кризи багатьох аспектів діяльності ЄС, тероризм і вплив біженців, виклики пандемії COVID-19, а також реалії повномасштабного воєнного нападу і ескалації з 24 лютого 2022 р. в ході російсько-української війни.

Філософський дискурс ідентичності представлений дослідженнями Ф. Анкерсміт, Е. Балібар, З. Бауман, Ф. У. Бек, П. Бергер, Р. Брубейкер, П. Бурдьє, І. Валлерстайн, Ю. Габермас, В. Гесле, Е. Гідденс, Н. Еліас, З. А. Жаде, М. Кастельс, Ф. Купер, Е. Лакло, Т. Лукман, Ш. Муфф та ін. Сучасне розуміння ідентичності вже не фіксує цей феномен як сутність, а радше як динамічну конструкцію, з можливими перетвореннями і видозмінами; постійні трансформації в сучасному світі зумовлюють варіативність ідентифікації під впливом різних обставин, ситуацій, контекстів [див. 1; 12].

В Україні питання національно-культурної ідентифікації ускладнене строкатим в етнічному плані складом населення, тоталітарним минулим, гострими політичними контроверзами. Ситуація набула нової специфіки в умовах російсько-української війни, особливо з повномасштабним вторгненням. До певної міри війна посприяла консолідації громадян України, їх чіткому державницькому позиціонуванню, намітився виразний контур національно-культурної ідентичності з її провідними маркерами – ідентитетами. Поняття ідентитету передбачає низку рис, ознак, властивостей, які формують і скріплюють певну ідентичність. За визначенням І. Ващинської, ідентитет – найбільш значима ознака, маркер ідентичності, на основі якого відбувається процес ідентифікації (спільність мови, території проживання, звичаї і традиції, історія, релігія, т. ін.) [1].

Національно-культурна ідентичність українців в глобалізаційних умовах сучасності пов'язана з такою питомою ознакою нашої культури як поєднання глибоких етнічних культурних основ із всотуванням загальносвітового (головно, європейського) культурного контексту. Проявом цього є тенденція органічного синтезу «свого/чужого». «Своє» – це національно-культурні внесення, «чуже» – запозичення інших культур, у тому числі під впливом глобалізаційних процесів. Дві тенденції – внесення/запозичення – проявляються у поєднанні національно-культурної самобутності з універсалізмом загальноєвропейського (чи світового) процесу [див. 6].

Відтак, українська культура органічно поєднує традиційний етнічний, національно-самобутній стрижень і новітні тенденції західноєвропейської культури. Яскравим прикладом слугує сучасне українське мистецтво, яке будучи орієнтованим на вільне експериментування з художніми стилями і жанрами, а також з новітніми техніками доби постмодерну та метамодерну, зберігає національно вкорінені традиції. Тут і одвічні архетипи, і етнокультурні домінанти, і типова колористична насиченість та емоційність, а також неофольклоризм і неоміфологізм. Наукове опрацювання цих питань знаходимо у таких авторів: О. Голубець, К. Гончар, Д. Горбачов, Т. Зіненко, Т. Кара-Васильєва, Д. Ключко, Г. Кусько, О. Новицька, Т. Орлова, О. Петрова, Т. Печенюк, Г. Складенко, З. Чегусова, М. Юр, Р. Яців та ін.

Мистецтво постає як один із напроцуд виразних ідентитетів. Мистецтво є цариною відстоювання культурної унікальності і протидії глобалізації, одночасно являє собою гармонійний синтез внесень і запозичень. Головно, національно-культурна унікальність української художньої практики відіграє важливу функцію культуротворення, акумулює

культурну пам'ять, фіксує національно-культурний код, забезпечує спадкоємність, зміцнює почуття національної ідентичності. Ідеї неофольклоризму і неоміфологізму вносять етнічні елементи в сучасне мистецтво. Прикметна етнічно вкорінена екофілійність і наявність сталих народних образів (стійких, архетипових візуальних зображень) та емблем (умовних уявлень, ідей, переданих через зображення і наділених смыслом). Образність та емблематичність – візуальний культурний код – творять смисловий і семантичний інвентар національної культури. Серед міфологічних і фольклорних образів-емблем українського мистецтва кін. ХХ – поч. ХХІ ст. умовно можна виокремити національно-історичні, екофілійні та етнообрядові типи (зокрема, народний герой, звитяжець, козак, воїн, бандура, кобза, скрипка; калина, виноград, квіти, «вазон», «дерево життя»; писанка, рушник, вишиванка, етнічний орнамент та ін.). Підтверджує цю тезу думка М. Юр про цитування українського образотворчого фольклору у творах художників постмодернізму М. Бабака, Г. Гавриленка, Ф. Гуменюка, М. Демцю, О. Дубовика, П. Керестея [14, с. 119].

Досліджуючи фольклор в українському актуальному мистецтві, К. Гончар наводить приклади проєктів, що синтезують народну художню традицію, історичне минуле і сучасне усвідомлення національної самосвідомості/ ідентифікації: Т. Болюбаш «Витинанки», К. Бруєвич «Рушники», М. Маценко «Неофольк», інсталяція Т. Русецької «Вишиваночки», І. Семесюк «Традиції. Ребрендинг», В. Стецькович «Фотоальбом. Інсталяція», А. Ялоза «Нове українське», колективний проєкт «Сили деревесні» [3]. Етнічні і фольклорні мотиви набули нової актуальності в нинішніх воєнних умовах. Цілий ряд митців апелюють до архетипових образів і одвічних етнообрядових, екофілійних символів. Так, К. Баранова-Люта, Є. Климко, М. Коваленко, О. Корчевська, О. Левченя, Н. Тітов, О. Трофименко, Т. Турлюн, М. Черниченко, К. Яцушек та ін. звертаються у своїх мистецьких роботах, створених після 24 лютого 2022 р., до таких тематичних домінант: національні квіти-символи, етнічно вкорінений «вазон», «петриківка», писанки, образи козаків, ляльки-мотанки тощо. Ці та інші твори українських митців часу повномасштабної війни можна знайти на платформі «Ukraine War Art Collection – Мистецтво під час війни», створеній Міністерством культури і інформаційної політики [див. 7]. Тут представлено візуальне мистецтво, мистецькі проєкти, літературу, музику, театр, відеоконтент, дитячу творчість, дизайн, архітектуру. На момент написання статті кількість зафіксованих в базі творів мистецтва під час війни – 387.

Новітня міфологізація синтезована з архетиповістю може бути продемонстрована рядом прикладів: інсталяція у формі язичницького капища Г. Вишеславського «Ворота сонця» [10, с. 124]; арт-об'єкт з глини і лози О. Бабак і Т. Бабак «Неоритуальні акції». Новітня міфологізація, забарвлена етнічним і актуальним воєнним колоритом, наповнює проєкт К. Лісової «Сила пам'яті», створений упродовж 2022 р. [див. 7]. Це серія постерів з колажуванням старих автентичних фотографій українців в народних строях, портретів Шевченка, елементів вишивки, народного орнаменту «вазон». Твори К. Лісової зі серії «Життєствердне дерево Байрактарове», «Евакуація», «Ірпінська дорога», «Коло бойових качок. Шаблон війни», «Надія» містять птахів, стилізованих в орнаменті військового пікселя, образи воїнів, прапори, літаки, танки, крилаті ракети, зруйновані будівлі... Інший митець А. Блудов у живописній серії «Голоси» зображає українців у національних строях на фоні нинішніх воєнних пейзажів [тут і нижче див. 7]. І. Кузнецова творить колажі з елементами петриківського розпису, образами М. Приймаченко на фоні зруйнованих війною українських міст. Серія фотографій М. Черниченко «Мавки-мотанки і Чугайстер-бик» нав'язана українським фольклором і міфологією.

У творчості багатьох сучасних українських митців присутнє звернення до своїх історичних та етнічних коренів, осмислення їх значущого і культуротворчого потенціалу,

звільнення від травматичного тоталітарного минулого і його досвіду. Як приклади, можна назвати проекти А. Савадова «Колективне червоне», «Донбас-Шоколад»; В. Сидоренка «Аутифікація», «Левітація», «Новий ковчег», «Деперсоналізація». Тема ідентичності наскрізно пронизує проєкт «Поєма про внутрішнє море», представлений від України на Венеційській бієнале 2007 р. Тут запропоновано авторське потрактування українськості, пошук відповіді віднайдено в тому числі у творах О. Довженка. Тема ментальних кордонів, осмислення свого місця у світі, співставлення свого/чужого порушена фотомитцем і художником Б. Михайловим, лауреатом Національної премії ім. Т. Шевченка (2021 р., категорія «Візуальне мистецтво»). У своїй відеопроєкції та фотоінсталяції «Випробування смертю» митець показує соціальні і політичні трансформації нашого суспільства. За словами членів Комітету з Національної премії, проєкт апелює до колективної пам'яті українців, містить міркування про утопію, страхи і побоювання, цензуру, смерть, історію, час [11].

Національно-культурні внесень вдало доповнюються запозиченнями зі світового мистецтва. Творчий синтез українського і світового мистецького спадку не позначений глобалізаційною уніфікацією та гомогенізацією. Так, О. Мась у своїй творчості поєднує етнічну архаїчність, здобутки класичного світового мистецтва і сучасні постмодерністські художні техніки і прийоми. Прикладом слугує інсталяція «Post vs Proto-Renassans» (для 54-ї Венеційської бієнале 2011 р.) – панно з 12 тис. писанок зі зображеннями людських гріхів, авторська інтерпретація фрагменту Гентського вітваря Я. ван Ейка. Шедевр світового мистецтва постає у новому актуальності світлі, вражає етнічним колоритом, ширістю, емоційністю, вітальною силою.

Яскравим проявом синтезу внесень/запозичень в сучасній українській культурі є діяльність «Нової хвилі», українського мистецького руху кін. 1980-2000 рр. Митці поєднали етно-національні міфи з постмодерністською експресивністю, розкутістю, новітніми комбінованими техніками. Ці тенденції присутні в проєктах О. Тістола та К. Реунова: цикл картин «Національна географія», «Музей України. Фрагмент», «Проєкт українських грошей», де широко використані образи-символи національного міфу (етнічні узорі, барокові візерунки, козаки, гетьмани, образ Роксолани та ін.).

Українське мистецтво кін. ХХ ст. позначають поняттями «гарячий постмодернізм», «ніжний», «необароковий» [10, с. 119]. Т. Гундорова окреслює добу як «карнавальний постмодерн», «віртуальний апокаліпсис». Мистецтвознавець О. Соловійов називає українське малярство останньої третини ХХ ст. «трансавангардним необароко», адже тут панує барокова ірраціональність, вітальна стихія, сповнена чуттєвої ментальності [10, с. 98]. А це своєю чергою фіксує поєднання внесень і запозичень. З одного боку проникнення в наш простір загальносвітових тенденцій, з іншого – унікальний, властивий українському мистецтву різновид постмодернізму.

Науковці і митці схильні вважати, що наше мистецтво яскраво увиразнює ідея необароковості. Цей концепт в українському просторі осмислювали З. Алфьорова, О. Баршинова, В. Бурлака, Г. Вишеславський, О. Голубець, Т. Гундорова, С. Кримський, М. Ольховик, В. Сидоренко, Г. Скляренко, О. Соловійов, Т. Шестопалова. За С. Кримським, культуромодельююче і актуальне значення мають барокова театральність, палімпсестність (проступання в культурних текстах знаків минулого) та культ візуалізації життя [4, с. 321, 339–340]. М. Ольховик наголошує на значущості барокових ідей дивовижності, містеріальності, карнавальності, наскрізної універсалії сміхового, іронії, гри, тяжіння до інтертекстуальності, а також віталізму [9]. Всі ці риси присутні в просторі сучасного мистецтва.

Ідея необароковості у творах візуального мистецтва знаходить широке представлення [5, с. 320]. Доречно згадати таких митців: О. Гнилицький, О. Голосій, Р. Жук,

Д. Кавсан, П. Керестей, С. Ликов, С. Панич, В. Расвський, К. Реунов, О. Ройтбурд, В. Рябченко, А. Савадов, Г. Сенченко, О. Тістол, В. Трубіна. Барокова карнавалізація, інтелектуальні ігри поєднані з постмодерністською інтертекстуальністю проникають у твори Ю. Соломка (картина «Поцілунок потай», що цитує однойменний твір Фрагонара). Барокова театралізація (видовищність) та ігрове начало присутні в проєкті Г. Зінківського – стріт-арт на вулицях Харкова з використанням мотивів М. Приймаченко. Українські митці використовують необарокові мотиви фрагментарності, недомовленості, ідею «народження читача», принцип «нон-фініто» (зокрема твір О. Голосія і В. Трубіної «Пейзажі снів»).

Один із лідерів українського постмодерного мистецтва О. Ройтбурд інтерпретує поняття «вітальність» як «в італійність» – художня Україна ніжна, вітальна, надмірна, свідомо обирає орієнтацію на мистецтво Італії, адже Україна постає як «ілюзорна Небесна Італія» [цит. за 13]. Має місце запозичення кращого світового культурного надбання (мистецтва Італії) і внесення його в український культурний контекст. Підтвердження цієї тези О. Ройтбурд продемонстрував у своїх полотнах: художні експерименти в дусі постмодернізму з цитуванням великих італійських майстрів (зокрема Леонардо да Вінчі та Караваджо). У цьому руслі можна згадати картини Є. Равського, присвячені актуальним образам наших сучасників (актори, байкери, футбольні ультрас, історичні постаті), виконані в стилі великих італійців Мікеланджело, Караваджо (виставки «Лувр», Львів, 2013 р., «Іліада», Київ, 2014 р., «Від міфу до міфу», Львів, 2021 р., «АртФронт», Львів, 2022 р.). Ще одна мисткиня, у чиїх творах дивовижно переплетено народні мотиви, іконопис, українське бароко і образи та стилістику італійського Ренесансу, – К. Косьяненко (виставка «Victory», Львів, 2023 р.).

Підсумовуючи, варто наголосити на вагомості національно-культурних ідентитетів, які слугують цариною відстоювання української культурної самобутності в умовах глобалізаційних викликів. Сучасна українська культура поєднує національні внесення та іншопольські запозичення, що повномірно проявляється у візуальному мистецтві. Мистецтво, як один із значущих ідентитетів, тенденцію синтезу внесень і запозичень втілює через такі ідеї як неофольклоризм, екофіліяльність, вітальність та необароковість.

Список використаної літератури

1. Ващинська І. Групові ідентичності: до проблеми дефініції поняття та конструювання класифікатора // *Вісник Львів. ун-ту. Сер. соціол.* 2009. Вип. 3. С. 56–65. URL: <https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/01/8-14.pdf>
2. Глобальні трансформації у сфері культури: виклики сьогодення. Матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Львів, 29–30 жовтня 2021 р.). Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. 155 с.
3. Гончар К. Український образотворчий фольклор у сучасному культуротворчому процесі: традиції і новаторство: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства. К., 2015. 16 с. URL: http://mari.kiev.ua/sites/default/files/inline-files/Avtoref_K_R_Gonchar.pdf
4. Кримський С. Під сигнатурою Софії. К. : Вид. дім «КиєвоМогилянська академія», 2008. 367 с.
5. Ліщинська О. Ідея необароковості в сучасній українській візуальній культурі // *Наука і цінності людського буття* / [Альчук М.П., Бойченко М.І., Вишинський С.Д. та ін.] ; за заг. ред. д-ра філос. наук, проф. В.П. Мельника. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. С. 308–323.
6. Ліщинська О. Сучасне українське візуальне мистецтво: культурні внесення і запозичення // *Українознавчий альманах*. Випуск 17. К. : Київський національний університет

- тет імені Тараса Шевченка. Філософський факультет. Центр українознавства, 2014. 334 с. С. 197–200.
7. Медіа-платформа «Ukraine War Art Collection – Мистецтво під час війни». URL: <https://war-art.mkip.gov.ua/>
 8. Національні культури у глобалізованому світі: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практич. конф., м. Київ, 6–7 квітня 2017 р. К. : КНУКіМ, 2017. 439 с.
 9. Ольховик М. «Бароковий універсалізм» в українському художньому мисленні: автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.08. URL: <http://referatu.net.ua/referats/7569/161156>
 10. Сидоренко В. Візуальне мистецтво від авангардних зрушень до новітніх спрямувань: Розвиток візуального мистецтва України ХХ–ХХІ ст. К. : ВХ [студіо], 2008. 187 с.
 11. Солодовнік М. «Випробування смертю»: харків'янин Борис Михайлов став лауреатом Шевченківської премії-2021. URL: <https://suspilne.media/112065-u-valkah-dezareestruvali-persu-smert-vnaslidok-covid-na-harkivsini-pocinaut-vaknaciuu/>
 12. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія. К. : НІСД, 2011. 336 с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2012-09/Ident-62307.pdf>
 13. Утевська К. Трансавангард. URL: <http://www.korydor.in.ua/ua/glossary/doslidnytska-platforma-transavangard.html>
 14. Юр М. Роль українського образотворчого фольклору в сучасному живопису // *Актуальні проблеми мистецької практики і мистецтвознавчої науки*. 2013. Вип. 5. С. 117–120.

MODERN UKRAINIAN VISUAL ART AS A NATIONAL AND CULTURAL IDENTITY IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

Olha Lishchynska

Ivan Franko National University of Lviv,

Faculty of Philosophy, Department of Theory and History of Culture

Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine

The article is devoted to Ukrainian art in the conditions of globalization. It is shown that the globalization process from the beginning 21st century along with the tendencies towards unification and homogenization strengthens the regionalization and the issue of national-cultural identity. The specifics of Ukrainian cultural identity and its leading markers – identities – a set of traits, signs, and properties that form and consolidate identity are revealed. A trend in modern culture towards a combination of national contributions and foreign cultural borrowings has been traced. The significance of Ukrainian visual art as an expressive identity is shown; the realm of defending cultural identity, countering leveling globalization, and at the same time the environment of harmonious synthesis of contributions and borrowings. It is emphasized that the specificity of Ukrainian visual art is in ensuring the function of cultural creation, preserving cultural memory, guaranteeing continuity, and therefore, strengthening national identity. The confirmation of the thesis is demonstrated through the presence of ideas of neo-folklorism, neo-mythology, ecophilia, imagery, and emblematicity, as well as vitality and neo-barqueness in modern art projects, including those created during the full-scale russian-Ukrainian war from 2022. The works of Ukrainian artists during the war, presented at platform "Ukraine War Art Collection – Art during the war", created by the Ministry of Culture and Information Policy, in particular, visual and artistic projects of the following artists: K. Baranova-Lyuta, E. Klymko, M. Kovalenko, O. Korchevska, O. Levchenya, K. Lisova, N. Titov, O. Trofymenko, T. Turlyun, M. Chernychko, K. Yatsushek, and others. It was found that the cultural borrowing of the best world achievements (in particular, the art of Italy) and their combination with the national cultural context create a unique Ukrainian variety of postmodernism.

Key words: Ukrainian visual art, identity, globalization, neo-folklorism, ecophilia, vitality, neo-baroque.